Universiteit Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation
Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/19034

Version:	Not Applicable (or Unknown)
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/19034

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

Leiden University Repository

The handle http://hdl.handle.net/1887/19034 holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der
Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)
Date: 2012-05-31

1 Familie van adel

De familie waarin Dirk de Geer op 14 december 1870 werd geboren, behoorde nooit tot de allermachtigste figuren in Nederland. De opvolgers van stamvader Louis de Geer (1587-1652) waren echter wel regenten, mensen die hun bestuurlijke verantwoordelijkheid namen. Zij speelden een rol in het bestuur van het land als leden van ridderschappen, page van prins Willen V en bewindvoerder van de West-Indische Compagnie.

De mannelijke leden van adellijke families kregen van jongs af aan ingeprent dat zij uitverkoren waren om in de samenleving leiding te geven en dat weer aan hun nakomelingen door te geven. Van de Nederlandse patriciër Paulus Teding van Berkhout (1609-1672) is bekend dat hij zijn kinderen telkens voorhield dat zij, net als de familieleden die waren afgebeeld in de portrettengalerij, slechts een schakel vormden in een groeiende keten van generaties. Om die leidende rol te behouden moesten zij voorzichtig met het familiekapitaal omspringen, want dat was er niet voor hun 'bon plaisir' maar bedoeld voor hun nageslacht. Zij moesten zich bewust zijn van de superieure kwaliteit van de familieschool en dat voortdurend uitdragen.[1]

Van die houding, die levensinstelling die volledig draaide om de gedachte dat de familie in stand moet blijven, was bij Dirk de Geer weinig meer terug te vinden. Nu leefde Paulus Teding van Berkhout in een totaal andere tijd dan Dirk de Geer en dus gaat de vergelijking niet helemaal op. In de loop der eeuwen kostte het de adel in een democratiserende samenleving steeds meer moeite om zijn machtspositie vast te houden en door te geven. Het verschil in houding ten aanzien van de adellijke verplichtingen is wel opvallend. 'Non sans cause', niets zonder reden, zo luidde de wapenspreuk van de familie De Geer. Nooit maakte De Geer een verwijzing naar deze spreuk: niet op schrift en niet in het bijzijn van zijn kleinzonen Dirk Jan (1934) en Lodewijk (1936). Zij konden zich niet herinneren dat hun opa ooit met hen sprak over zaken als de stamboom van hun familie, hun voorvader Louis de Geer, de adelstand en de verplichtingen die daarbij horen. Hij sprak niet over het wapenschild van de familie of het rode adelsboekje. Nooit drong hij er bij de jongens van zijn oudste zoon Eddy op aan om lid te worden van de Adelsvereniging in Nederland. Hij wees hen nooit op de plichten voor de samenleving die personen van adel hebben en hij legde niet uit dat de tijden voor mensen van adel waren veranderd en dat een deftig heer niet meer automatisch voor een deftige betrekking in aanmerking kwam. "Het kon hem gewoon niet zo veel schelen. Hij praatte nooit over zijn familie en ook nooit over adel", zei Lodewijk de Geer over zijn opa.[2]

Na de oorlog speelde De Geer tijdens zijn bezoeken aan zijn zoon met zijn kleinzonen een potje domino. Hij sprak met hen over politiek. Het viel de jongens dan op hoe af-

standelijk en analytisch hij uitlegde hoe de situatie in zijn ogen in elkaar zat, zonder nu meteen een of andere partij te veroordelen. Dirk de Geer was alles behalve familieziek. Hij bezocht met regelmaat de verjaardagen op het landgoed Jutphaas van de vijf kinderen van zijn oudste zoon, Lodewijk Eduard (Eddy). De laatste jaren kwam hij alleen, omdat oma fysiek niet meer in staat was om te reizen. Maar zijn zussen en hun gezinnen (de vier broers van hem waren toen reeds overleden) hebben de kleinzonen Dirk Jan en Lodewijk in die tijd maar zelden gezien. Voor familiebijeenkomsten, die normaal gesproken in adellijke kringen van groot belang zijn, voelde Dirk niets. Vreemd genoeg ontbreekt in zijn archief een verwijzing naar de broer van zijn vader: baron B.J.L. de Geer van Jutphaas, die voor de ARP tien jaar in de Tweede Kamer zat.

Opvallend is voorts dat hij zelf maar heel zelden de titel jonkheer voor zijn naam zette in persoonlijke brieven. Als de afkorting jhr. ergens stond dan was dat in officiële stukken of in uitnodigingen die door anderen geschreven waren, bijvoorbeeld in de jaren dat hij minister en Kamerlid was. Het stond ook op het titelblad van zijn brochures. Nergens is in zijn stukken in het Nationaal Archief het schild van de familie te vinden. Hij droeg altijd een zegelring, maar niemand kan vertellen wat de afbeelding daarop was. Met de stroom brochures die De Geer na de Tweede Oorlog zou schrijven, wilde hij zijn geschonden blazoen oppoetsen, maar nooit beriep hij zich op zijn adellijke afkomst.

Dit roept de vraag op waarom hij zich zo weinig identificeerde met zijn adellijke achtergrond. En hoe zag die achtergrond er nu precies uit? De Geer heeft zich zo op het eerste gezicht weinig van zijn afkomst aangetrokken, maar het kan bijna niet anders dan dat dit hem in de rest van zijn leven heeft beïnvloed. Zo groeide De Geer op in een milieu waarin politiek een belangrijke rol speelde, met name door zijn oom baron B.J.L. de Geer van Jutphaas. Dirk profiteerde van de relatieve welstand die zijn voorvader Louis de Geer in de zeventiende eeuw vergaarde en doorgaf aan zijn erfgenamen. Doordat zijn vader niet onbemiddeld was, kon hij studeren. Toen hij na zijn studie een baan zocht vond hij die niet toevallig bij het dagblad *De Nederlander*, want hoofdredacteur De Savornin Lohman was meer dan een goede vriend van zijn oom Barthold.

Louis, koning der kooplieden

Stamvader van de adellijke familie De Geer was dus Louis de Geer (1587-1652). Jan en Annie Romein noemden hem de 'koning der kooplieden' in hun boek *Erflaters van onze beschaving*. De twee historici zagen deze zeventiende-eeuwer als het prototype van de moderne concernleider die erin slaagde om in snelle tijd een conglomeraat op te bouwen met vele filialen en toeleveringsbedrijven. In een lijst van de 250 rijkste mensen in de Gouden Eeuw staat De Geer op de vierde plaats.[3] Deze Louis stamde uit een aanzienlijk Luiks geslacht van kooplieden en ijzerfabrikanten.[4] De naam De Geer komt van het Waalse dorpje Geer. Het verhaal gaat dat de protestant geworden vader van Louis van een nog rooms gebleven familielid het bericht had gekregen dat de Heilige Inquisitie een aanslag beraamde op zijn familie.[5] Die avond in 1596, de Tachtigjarige Oorlog was in volle gang, besloot de familie uit Luik te vluchten naar Noord-Nederland. De achtjarige Louis ontkwam door zich schuil te houden op een hangmat die tussen de vier wielen

van een vrachtrijtuig was gespannen. De reis ging verder met een turfschip dat buiten de stad op de vluchtelingen lag te wachten en de Maas afvoer richting Holland. De reis eindigde in Dordrecht waar de familie zich aansloot bij de Waalse kolonie die zich daar had gevestigd.[6]
Louis verhuisde later naar Amsterdam waar hij samen met zijn zwager Elias Trip de basis voor zijn latere imperium legde.[7] Zijn grote doorbraak kwam met de leveranties aan de Zweedse koning Gustaaf II Adolf die met zijn geldverslindende legers was verwikkeld in de dertigjarige oorlog in Duitsland. Louis bouwde in Zweden voor die tijd moderne smeltovens, gieterijen en smederijen en verwierf in dat land de bijnaam de Zonnekoning van de zeventiende eeuw. In ruil voor de wapens kreeg Louis de Geer van koning Gustaaf niet alleen de grond en wat daaronder was, zoals ertsen met ijzer en koper, maar ook alles wat daarop was zoals bossen waar hij de houtskool voor zijn hoogovens won, de watervallen waarmee hij zijn 'hamers' van de smederij aandreef en de kanalen waarmee hij zijn waren vervoerde. Op die grond stonden ook de fabrieken zelf, die na verloop van tijd behalve wapens ook andere zaken maakten, zoals ankers, hoefijzers en spijkers.

Jan en Annie Romein noemden hem niet alleen een Nederlandse erflater omdat hij de belangrijkste koopman was, van de zeventiende eeuw, maar vooral omdat hij zijn grensoverschrijdende activiteiten ontplooide in een tijd waarin alles heel langzaam ging.[8] Behalve koopman was Louis de Geer ook bankier, industrieel en zelfs diplomatiek agent. Dat laatste kwam doordat hij niet alleen in nauw contact stond met de Zweedse koning maar ook een van de steunpilaren was van het hof, dat hem in de adelstand verhief. Hij genoot van zijn macht, bezat vele huizen waaronder het beroemde Amsterdamse Huis met de Hoofden, Keizersgracht 123, en een eigen plezierjacht. De Geer liet zich graag door Amsterdam rijden met een karos met acht paarden ervoor. Hij speelde ook op cultureel gebied een rol. Zijn Huis met de Hoofden herbergde een aanzienlijke bibliotheek met unieke handschriften van onder anderen filosoof Jacob Böhme.[9] De Geer ondersteunde onderzoek en publicaties van dissidente filosofen en schrijvers. Hij onderhield de Tsjechische pedagoog en humanist Comenius. Toen deze De Geer in 1652 zijn ogen voorgoed sloot, bezat hij een vermogen van anderhalf miljoen gulden, voor die dagen een astronomisch bedrag.[10] De Geer kreeg dertien kinderen en sindsdien zijn de familietakken van deze stamvader breed uitgewaaierd, ongeveer de helft van deze familie woont nu, in de eenentwintigste eeuw, nog steeds in Zweden.

Van Louis tot Lodewijk

Na de dood van de industriële magnaat koos zoon Louis (1622-1695), die de bedrijfsvoering van het conglomeraat overnam, Zweden als zijn thuisland.[11] En ook diens zoon Jan Jacob (1666-1738) bleef wonen op het landgoed dat de familie in het plaatsje Finspang had laten aanleggen. Deze twee nazaten exploiteerden de uitgebreide bezittingen in Zweden. Het was Jan Jacob II de Geer (1714-1801), de derde generatie na 'stamvader' Louis, die Finspang verliet en zich vestigde in Oude Gein in Utrecht. Het lijkt erop dat deze De Geer zich niet aangetrokken voelde tot het werk in het familiebedrijf. In Nederland hield hij zich bezig met rentenieren, het investeren van zijn kapitaal. Hij trouwde

Gravure van Louis de Geer (1587-1652) gemaakt door Jeremias Falck.

twee keer, met Nederlandse vrouwen van adel, waardoor hij zich heer van verschillende gebieden in de provincie Utrecht mocht noemen. Hij was tevens kanunnik van St. Marie in Utrecht.

Dat werd anders met zijn drie zonen. De oudste, Jan Jacob III, koos voor een carrière in het leger. Hij werd page van prins Willem V en werd lid van de ridderschap in Utrecht en van de Grote Vergadering van Notabelen. Zijn broer Willem Carel Pieter was bewindvoerder bij de West-Indische Compagnie en lid van de ridderschap. Beiden waren orangisten. De derde zoon, Barthold, die voor dit boek van belang is omdat Dirk de Geer van hem afstamt, deed het op bestuurlijk gebied rustig aan. Willem Carel Pieter en Barthold grepen de kans die koning Willem I in 1815 regentenfamilies bood om tot de adelstand verheven of – in het geval van de De Geers die van Zweedse adel waren – ingelijfd te worden. Sinds de tijd van de Republiek kende Nederland nauwelijks nog een oude adel van enige omvang. Om de leeggelopen ridderschappen van Zeeland en Holland aan te vullen verhief de nieuwe koning regentenfamilies tot adel. Hij wilde in het Verenigd Koninkrijk – Nederland en België waren bij elkaar gevoegd – enig tegenwicht bieden aan de talrijke adel in de zuidelijke provincies. Dat was van belang voor de samenstelling van de Eerste

Kamer, want Willem I wilde niet dat in dit orgaan te veel zuidelijke en dus rooms-katholieke adel kwam. Op die manier werden Willem Carel Pieter en Barthold per Koninklijk Besluit van 13 juli 1815 in de adelstand verheven.[12]

Volgens de literatuur over de Nederlandse adel en patriciaat zijn die twee groepen ideaaltypisch te vereenzelvigen met respectievelijk platteland en stad, waarbij het patriciaat het beste kan worden omschreven als de 'stadselite bij uitstek'.[13] Dat gold ook van de familie De Geer waarvan vele takken, ook die van Dirk de Geer, tot de twintigste eeuw in of vlakbij de stad Utrecht woonden en daar belangrijke functies in het openbaar en kerkelijk bestuur vervulden. Anthony Gustaaf, de grootvader van Dirk, was de derde zoon van de in de adel ingelijfde Barthold. De oudste zoon van deze tak was Jan Lodewijk Willem, die behalve hoogheemraad ook 35 jaar griffier van de Tweede Kamer en vervolgens nog eens acht jaar griffier van de Eerste Kamer was. De voorzitter van de senaat heeft hem moeten dwingen om afscheid te nemen.[14]

Anthony Gustaaf (1788-1871) was kapitein van de schutterij in Utrecht en kerkmeester van de St Jacobskerk, maar verder vervulde hij in het openbaar bestuur geen indrukwekkende functies. Veel tijd besteedde hij aan een liefhebberij, het schrijven van boeken. Zijn biografie van H.H. Kemink, een boekhandelaar en uitgever in Utrecht en medeoprichter van de Aprilbeweging in 1853, is nog steeds in antiquariaten te verkrijgen. Hij dreef met een compagnon een houthandel en een kalkbranderij, maar na een paar jaar stopte hij daarmee. Vanaf dat moment was zijn voornaamste inkomstenbron de rente van zijn geerfde kapitaal.[15] Dirk de Geer was een jaar oud toen zijn grootvader overleed. Anthony Gustaaf kreeg drie zonen van wie Lodewijk, de vader van Dirk de Geer, de jongste was. Hij noemde deze zoon niet meer Louis, maar koos, zoals een orangistische familie betaamde, een vernederlandste vorm: Lodewijk. Barthold was de oudste zoon. De tweede zoon, Egbert Lintelo, was advocaat en later rechter in Amsterdam en werd lid van de Amsterdamse gemeenteraad.

Conclusie kan zijn dat de familie De Geer sinds de terugkomst in Nederland in de achttiende eeuw, meer tot het patriciaat hoorde dan bij de echte 'oude' adel. Zij was redelijk actief in het openbaar en/of kerkelijk bestuur. Dat zal Dirk de Geer van jongs af aan hebben meegekregen in zijn opvoeding.

Vader Lodewijk

Lodewijk (1831-1909) bracht zijn jeugd door in Utrecht, de plaats waar de familie sinds de terugkomst van Jan Jacob II uit Zweden domicilie had gekozen. Hij studeerde aan de universiteit van die stad theologie, promoveerde op een dissertatie over het oudtestamentische boek Jesaja. Na zijn promotie kwam hij bevestigd als predikant in achtereenvolgens Bunschoten, Baarn en Doesburg. In Doesburg bleef hij vijf jaar, alwaar hij in 1859 trouwde met Petronella Elisabeth Beckeringh. Deze vrouw was, hoewel niet van adel, van redelijk goede komaf uit de middenstand.[16] Haar vader bezat een florerende handel in tabak, snuif en sigaren, die hij van zijn vader had geërfd. Bij het overlijden van de moeder in 1902 bleek uit de boedelscheiding die de notaris opmaakte dat haar nalatenschap 14.000 gulden bedroeg. Dat is uiteraard een redelijk bedrag voor die tijd, maar

het was ook geen fortuin. Wellicht dat de zaken aan het eind van de negentiende eeuw minder goed waren gegaan.[17] Volgens beschrijvingen in stukken die verschenen na de dood van haar man, was zij een 'hoogst begaafde, hoogst beschaafde christin'.[18] De families De Geer en Beckeringh moeten elkaar wel goed hebben gekend. De broer van Lodewijk, Egbert Lintelo, trouwde met de nicht van Petronella Elisabeth Beckeringh.[19]

Lodewijk de Geer, vader van Dirk. (1831-1909) Nationaal archief.

De Geer had in Doesburg 'vijf zeer gelukkige en gezegende jaren' beleefd.[20] Het beantwoordde wellicht aan de idylle die voorkwam in de zogeheten pastorienovellen die in de negentiende eeuw zo populair waren. De predikant vormde de spil van het dorpsleven met een gezin in de pastorie, als het even kon onder de lindebomen.[21] Het rustieke stadje Doesburg zal als een walhalla van rust en schoonheid zijn ervaren in vergelijking met de volgende standplaats: Groningen. De stad had net enkele jaren van explosieve groei achter de rug. Na lange tijd van stagnatie en economische onderontwikkeling pikte Nederland in de jaren zestig van die eeuw opeens de modernisering op die Engeland en Duitsland in zijn greep had gekregen. Grote massa's trokken van het platteland naar de steden waar werk te vinden was.[22] Zoals zoveel steden was Groningen op zo'n grote toestroom van mensen niet berekend. Door de overbevolking braken regelmatig besmettelijke ziekten uit, zoals cholera, pokken en tyfus.[23] In 1871 overleden 227 Groningers aan pokken. Huizen verkeerden in een erbarmelijke staat en de lonen waren laag. Groningen was in die dagen een onaantrekkelijke stad. De Groningse universiteit was in 1870 een kwijnend instituut.[24] In die jaren was het grootste lokale politieke thema het probleem met de vervallen vestingwallen rond de binnenstad.[25]

Deze confrontatie met de moderne tijd in Groningen, met bittere armoede en barre leefomstandigheden, bracht Lodewijk de Geer tot nieuwe inzichten over sociale verhoudingen in de samenleving. Een van zijn herderlijke taken als dominee was het thuis bezoeken van mensen in crisissituaties. De Geer bleek niet ontvankelijk voor de gedachte in protestantse kring dat armoede eigen schuld was, dan wel besloten lag in de wil van God. Rijkdom en armoede waren volgens Zondag 10 van de Heidelbergse catechismus terug te voeren op de voorzienigheid Gods.[26] In 1870 luchtte Lodewijk zijn gemoed in een brochure. *De arbeidersvraag en hare oplossing vanuit kristelijk standpunt* is een onverbloemde aanklacht tegen het wrede gedrag van industriëlen. Hij betwijfelde of de beloning van arbeiders in verhouding stond met de winsten die fabriekseigenaren maakten. Arbeiders werden 'wreedaardiglijk' onderdrukt. "Het regt van den sterkste gold voor den regel van

't regt."[27] "De bedienden waren slaven en de eigene vrouwen waren zelven slavinnen. Beiden werden ze als werktuigen, als zaken, niet als personen beschouwd en behandeld."[28] Met zijn stelling dat de schrijnende armoede door de mens is gecreëerd, liep De Geer uit de pas met wat antirevolutionaire kopstukken over de sociale kwestie stelden. Hoewel de antirevolutionairen worstelden met de onverkwikkelijke toestanden in fabrieken, de lange werkdagen, kinderarbeid en de ongezonde woonsituatie van arbeiders, spraken zij zich lang uit tegen actief ingrijpen. In 1874 stemden antirevolutionaire Kamerleden tegen het kinderwetje van Van Houten om arbeid van kinderen jonger dan twaalf jaar te verbieden, omdat Kuyper een algemeen verbod stoelde op een 'revolutionaire wortel', een idee afkomstig uit de Franse revolutie: die van overheidsingrijpen.[29]

De Groninger richting

Het eerste huis in Groningen van Lodewijk de Geer stond in de Schoolholm, een nog steeds bestaande smalle straat die recht op de Der Aa-kerk op het Akerkhof uitkomt, niet zo ver van de Grote Markt.[30] Kort voor de geboorte van Dirk verhuisde de familie naar een statig pand aan de Grote Markt, tegenover het stadhuis. Het traktement van dominees was niet imposant, maar De Geer beschikte over bezittingen die hij had geërfd en die inkomsten opleverden in de vorm van rente en pacht. Hij huurde het huis van Willem Albert Scholten, de grote industrieel in Groningen.[31] Deze Scholten vergaarde in korte tijd een enorm kapitaal met aardappelmeelfabrieken en breidde zijn imperium later uit met de productie van karton en aardappelmoutwijn. Bekend is het Scholtenhuis, zoals dat is gaan heten, op de Grote Markt dat de fabrikant rond 1880 liet bouwen op de plek waar het geboortehuis van Dirk de Geer stond.[32] Scholten, een Gelderse predikantszoon en lid van de Hervormde kerk, kende De Geer uit de Martinikerk. De dominee kreeg zo de kans om het huis te huren.

Dat lidmaatschap van de kerk vormde waarschijnlijk de enige overeenkomst tussen de twee mannen. De Geer en Scholten hadden behalve uiteenlopende beroepen ook een kijk op de wereld die sterk van elkaar verschilde. De Geer behoorde tot de aanhangers van antirevolutionair Groen van Prinsterer, terwijl Scholten een uitgesproken liberaal was. Deze twee stromingen stonden in die tijd lijnrecht tegenover elkaar. De levensstijl van de bescheiden, sobere en godvruchtige De Geer stak schril af bij de exuberante levensinstelling van Scholten. De bouw van het, volgens Groningers, pompeuze en protserige huis aan de Grote Markt is daar een voorbeeld van, maar ook het praalgraf van Scholten op de Zuiderbegraafplaats.[33] Interessant is hun verschillende kijk op de maatschappelijke problemen van die tijd. Scholten was aanhanger van de Schot Samuel Smiles die het individualisme verheerlijkte. De samenleving heeft last van de overheid en moet het hebben van enkele individuen die boven de massa uitstijgen en de welvaart doen toenemen.[34] Winkler Prins, de man van de encyclopedieën, beschreef in zijn hagiografische biografie het kordate optreden van Scholten bij ongelukken die zich in zijn fabrieken voordeden. Een arbeider die net een lading stoom over zich heen had gekregen, duwde hij meteen in een kuip met koud water. De anekdotes lieten, onbedoeld, zien hoe beroerd de arbeidsomstandigheden waren.[35] Het ligt voor de hand dat de situatie in de

fabrieken van Scholten aanleiding waren voor het opmerkelijke geschrift van De Geer.

De Geer onderging in zijn Groningse tijd onmiskenbaar de invloed van de theologische faculteit van de universiteit. Aan die faculteit ontwikkelde onder anderen de theoloog Hofstede de Groot in de eerste helft van de negentiende eeuw een kerkelijke leer die bekend werd als de Groninger richting.[36] De groep vestigde de aandacht op het religieuze gemoedsleven en achtte zich minder gehouden aan de zestiende-eeuwse belijdenisgeschriften. Zware orthodoxe begrippen als zonde en genade speelden bij hen een ondergeschikte rol. Kenmerkender was dat in hun werk de nadruk lag op de geloofspraktijk. Deze mensen zetten zich actief in bij het lenigen van de nood in arbeiderswijken. Het was een taak van dominees om mensen op te voeden. Hofstede de Groot zette in Groningen een vrouwenorganisatie op. De Groninger richting werd beschouwd als de linkervleugel van het Nederlandse Reveil.[37] Mannen van de Groninger richting werkten op zondagavond als academiepredikers en stonden vaak voor een bomvolle Martinikerk.[38] Lodewijk is onmiskenbaar door deze Groningse theologen beïnvloed. Hij werd een man, zoals dat in domineeskringen heet, van de praktijk. Dat zou vooral later blijken tijdens zijn werk in Rotterdam.

Het sociale leven van Lodewijk de Geer in Groningen was niet bruisend. Hij had geen behoefte om zich als lid aan te melden bij de Groote of Heeren Sociëteit die was gevestigd aan de Grote Markt. Veel prominenten van de stad, zoals Scholten, maar ook hervormde predikanten, waren lid om daar een kaartje te leggen of te biljarten.[39]

Rotterdamse Schiekade

In voorgaande eeuwen bleven predikanten in Nederland aan een of twee standplaatsen verbonden. Maar in de negentiende eeuw groeide langzaam het gevoel bij dominees dat zij een carrière moesten opbouwen. Er ontstond een soort marktwerking binnen het beroep die ertoe leidde dat dominees van de ene naar de andere pastorie verhuisden met een traktementsverbetering als gevolg.[40] Een geslaagde loopbaan en een hoge status hielden in: vaak van standplaats wisselen en zo vroeg mogelijk naar een grote gemeente.[41] In dat licht beantwoordde Lodewijk de Geer aan de verwachtingen door in het dorp Baambrugge te beginnen en uiteindelijk in 1875 een beroep aan te nemen naar Rotterdam.[42]
De familie De Geer kwam met de verhuizing van Groningen naar Rotterdam niet bepaald in een fijnzinnigere leefomgeving. De omstandigheden waarin veel mensen leefden en werkten waren in Rotterdam in die tijd nog dramatischer dan in Groningen. Als predikant kreeg hij een gebied toegewezen met straten als de Coolsingel, Binnenweg, Javastraat, Westerhaven, Westplein, Maasstraat en Willemskade. Dit gebied bestond eigenlijk uit twee werelden. Aan de ene kant bestond het uit wat nu het Scheepvaartkwartier heet, met indrukwekkende koopmanshuizen en villa's van de havenbaronnen in de buurt van de Maas. Maar ook bediende hij de bewoners van Cool, de wijk rond de Eendrachtsstraat en de Boomgaardlaan met huizen waar op een verdieping vier families woonden. In een brochure over de geschiedenis van Cool zegt een oud-bewoner dat in een keuken/kamer soms wel tien personen woonden. "Als je langs de geopende buitendeuren van de arken liep kwam er een stank uit die je de adem benam."[43]

Nog meer dan in Groningen legde De Geer zich als predikant toe op de praktijk.[44] In Rotterdam noemde hij zich een van de navolgers van dominee O.G. Heldring, oprichter van de Christelijke Vrienden. Deze predikant uit Hemmen richtte zich op de noden op het platteland. Hij richtte in Zetten tehuizen op voor prostituees, bestreed drankmisbruik en hielp werkloze christen-werklieden aan de slag te gaan als zendeling. Zo hoorde Lodewijk de Geer in 1882 bij de oprichters van de Vereniging Te Huis Logement voor Vrouwen.[45] Niet alleen mannen trokken naar de Rotterdamse Haven voor werk, dat gold ook voor vrouwen. Voor die meisjes moest een deugdelijke en christelijke opvang komen en die kwam er ook, aan het Haringvliet. Toen De Geer in 1881 zijn 25-jarig ambtsjubileum vierde, zongen de leerlingen van de Inrigting voor Havelooze Kinderen op de stoep van zijn huis een danklied. "Waarde vriend van onze jeugd, Uwe liefde was ons dierbaar", klonk het op de Rotterdamse Schiekade.[46] Jarenlang was hij bestuurder van dit kindertehuis. In het boekje *Gedachten en Spreuken* bond De Geer de strijd aan met koning alcohol die in de Rotterdamse haven zijn destructieve werk deed, ongetwijfeld ook onder zijn kerkleden.[47] Op dit terrein steunde hij ds. J.H. Gunning, de nationale strijder tegen drankmisbruik die hij kende uit zijn studententijd van het Utrechts Studenten-Zendingsgezelschap Eltheto.

In tegenstelling tot zijn oudste broer Barthold begaf De Geer zich in zijn leven maar zelden in de frontlinie van de antirevolutionaire beweging van Groen en Kuyper. De dominee was daar te verlegen en te bescheiden voor. Dat is het beeld dat van Lodewijk de Geer tijdens zijn werkzame leven naar voren komt. Tekenend is dat hij vlak voor zijn emeritaat zijn collega's met klem verzocht zijn afscheidsrede niet gepaard te laten gaan met de gebruikelijke optocht van het woonhuis van de dominee naar de Grote Kerk.[48]

Predikanten zoals De Geer kwamen in de tweede helft van de negentiende eeuw klem te zitten tussen twee tegengestelde bewegingen: die van behouden en vernieuwen.[49] De diaconie van de kerk was niet opgewassen tegen de massale armoede die door industrialisatie ontstond in steden. De predikant hield nog wel zijn prestige binnen de burgerlijke cultuur, maar daarbuiten werd dat steeds moeilijker. "Het moest nog blijken of predikanten opgewassen zouden zijn tegen nieuwe verlichte waarden, een smeulende seculiere gezindheid en een groeiende mondigheid onder de mensen, die een dominee minder serieus namen dan vorige generaties."[50] Predikanten hoorden nog wel tot de intellectuele elite. Zij vormden een 'kring van achtbare mannen'.[51] Het beroep genoot een groot maatschappelijk aanzien vanwege de heiligheid van hun ambt, hun geleerdheid, hun plechtige manier van doen.[52]

In 1885, op 54-jarige leeftijd, besloot Lodewijk de Geer met emeritaat te gaan vanwege 'een zwakke gezondheid'.[53] De Geer had op dat moment dertig jaar op de kansel gestaan terwijl de gemiddelde ambtsduur 35 jaar was.[54] De Geer zou pas 24 jaar na zijn emeritaat overlijden. In de jaren na zijn pensionering leidde hij in Velp een actief leven. Zo zou hij voor de antirevolutionairen nog 13 jaar lid zijn van de gemeenteraad van Rheden. Een belangrijkere reden om zijn predikantschap waarwel te zeggen dan een zwakke gezondheid of een pensioenregeling lijkt te liggen bij de kerkelijke roering rond de Doleantie in 1886.

Woelingen in de kerk

In de tweede helft van de negentiende eeuw ging het calvinistische geloof gebukt onder een harde richtingenstrijd. We zagen al dat begin negentiende eeuw vanuit de Groningse universiteit een vrijzinnig geluid te horen was geweest, afkomstig van theoloog Hofstede de Groot. De theologen van deze Groninger richting zetten zich af tegen de rechtlijnige leer van orthodoxe gereformeerden. Later in de eeuw kwam er een stroming op die nog verder van de orthodoxie verwijderd raakte. Deze theologen stonden bekend als 'modernen' en gaven les aan de Leidse en, in mindere mate, aan de Utrechtse universiteit.[55] Zonder terughoudendheid vuurden de moderne theologen hun rationalistische kritiek af op de Bijbel en orthodoxe tradities en leerstellingen. Deze vrijzinnigen wilden zich niet laten binden aan belijdenis en leertucht.[56]
De stellingen van de modernen kwamen er op neer dat de wonderen in de Bijbel onmogelijk waren en openbaring, zonde en verlossing waren volgens hen loze begrippen. Interventies van de hand van God wezen deze modernen van de hand. Met deze inzichten maakten deze theologen zich geliefd bij het liberale en vrijzinnige publiek. Recht daartegenover in de hervormde kerk stonden leden die zichzelf orthodox noemden. Zij verenigden zich in de door Groen van Prinsterer in 1864 opgerichte Confessionele Vereniging en hielden juist 'onbekrompen en ondubbelzinnig' vast aan de gereformeerde belijdenissen. De gereformeerden vormden in de hervormde kerk de rechtse, conservatieve vleugel. Aan het hoofd van deze stroming stond onmiskenbaar Abraham Kuyper, die tevens in politiek opzicht de leiding van de antirevolutionairen van Groen van Prinsterer had overgenomen.

Tussen de modernen en confessionelen zaten de zogeheten 'ethischen'. Net als de vrijzinnige theologen vonden zij dat theologen en gelovigen open moesten staan voor het wetenschappelijk Bijbelonderzoek dat in die tijd was opgekomen. Men had het gevoel dat wellicht niet alles in de Bijbel letterlijk genomen moest worden. Met de orthodoxen hadden zij gemeen dat zij wilden vasthouden aan de erkenning van het schriftgezag als uitgangspunt voor het christelijk geloof. Minder dan de confessionelen hechtten zij aan een strakke belijdenis en meer aan een persoonlijke geloofskeuze. Meest opvallend aan de ethischen was hun streven om de hervormde kerk niet uiteen te laten vallen. Zij waren voorstander van een brede protestantse kerk en hadden daarom ook de naam ethisch-irenischen.

De scheidslijnen tussen al die stromingen waren in de praktijk niet altijd even makkelijk aan te duiden. Vormden de modernen nog wel een duidelijke groep, tussen de ethischen en confessionelen was er veel 'grensverkeer'.[57] Dat had niet zelden te maken met de wijze waarop Kuyper in kerkelijk en politiek opzicht de lakens uitdeelde en hoe hij in juridisch opzicht handelde. Menig predikant vond dat hij met zijn strijdwijze aankoerste op een breuk in de kerk. Zij hadden, met andere woorden, de rechtse kerkelijke opvattingen die pasten bij de confessionelen, maar waren huiverig voor een kerkscheuring. Tot die grensfiguren hoorde ook Lodewijk de Geer. Begin jaren tachtig werd hij lid van het bestuur van de Confessionele Vereniging, overigens voor een korte periode. Wat De Geer voor die beweging heeft betekend is onbekend, maar zeker is dat De Geer kerkelijk rechts was en van een scheuring binnen de hervormde kerk niets wilde weten.

Hij hoopte eerder dat de modernen de kerk zouden verlaten. De Geer schaarde zichzelf bij de ethisch-irenischen.

Orthodoxen, leden van de Confessionele Vereniging, vonden dat de moederkerk in haar geheel te ver afdreef van het strenge calvinistische begin in 1618 met de zogeheten Dordtse Synode. Zij vonden dat de 'confessie', de belijdenis overal in de kerk zou worden geëerbiedigd als 'voorwaarde der kerkgemeenschap'. Er moest een eind komen aan de leervrijheid die vele modernistische dominees in de hervormde kerk introduceerden. Dat ongenoegen leidde in 1834 al tot een eerste afscheiding van verschillende gemeenten die zich uiteindelijk in 1869 vonden in de Christelijk Gereformeerde Kerk. Hiermee eindigde de kerkstrijd niet. Onder leiding van Abraham Kuyper groeide er vanaf 1875 een nieuwe opstand die in 1886 uiteindelijk zou uitmonden in de Doleantie, waarbij een fors deel van de gelovigen uit de hervormde kerk zou stappen. De landelijke aandacht van deze kerkelijke richtingenstrijd richtte zich vooral op Amsterdam, de stad waar Kuyper zelf predikant was. Bij een conflict in de Amsterdamse kerkenraad werden 75 leden geschorst en uit hun ambt gezet. Zij besloten tot het afwerpen van het 'juk' van de 'Synodale Hiërarchie'. De leden vonden niet dat zij uit de hervormde kerk waren gestapt; door het afwerpen van dat juk waren zij juist in de kerk gebleven. Het betekende niettemin een ruwe splitsing in de hervormde kerk.

Ook in de Rotterdamse hervormde kerk liep de spanning van deze richtingenstrijd in de kerkenraad hoog op. In Rotterdam werd ze vooral gestreden door de gereformeerde kerkelijke kiesvereniging Guido de Brès die, sinds de invoering van algemeen kiesrecht in de hervormde kerk in 1867, stelselmatig gelijkgestemde aanhangers in de kerkenraad verkozen wist te krijgen. De zaak verergerde met de benoeming van Frans Lion Cachet in 1883 als predikant in Rotterdam. Lion Cachet slaagde er in om via een 'planmatige, strategische opzet' conflicten uit te lokken en zo posities van ethische collega's te ondermijnen. Deze 'guerrillatactiek' maakte vooral onder de gematigden slachtoffers.[58] Kerkenraadsleden raakten overspannen, bedankten of lieten zich niet meer herkiezen. Ook predikanten haakten af. Landelijke aandacht trok het vertrek van de befaamde dominee Jonker die met zijn preken mensen van heinde en verre trok. Door de chaos en de confrontaties rond de Doleantie raakte Jonker overspannen en vertrok naar een kleine gemeente op de Veluwe. Toen in Amsterdam in december 1886 het besluit van de Doleantie viel, was men in Rotterdam daar klaar voor. Een maand later besloten twee predikanten, alle ouderlingen op één na, en 23 van de 31 diakenen zich los te maken uit het synodale kerkverband.

Zoals gezegd verzette Lodewijk de Geer zich altijd heftig tegen de modernistische stroming in de kerk, maar voelde hij zich binnen die orthodoxe stroming meer ethisch dan gereformeerd. In 1886 stapte hij dus niet uit het synodaal verband. Lodewijk de Geer wachtte in Rotterdam de scheuring in zijn kerk niet af. Hij gaf een slechte gezondheid op als reden voor het vertrek en niemand in Rotterdam die dat durfde te betwisten. Reeds een week na zijn afscheidsrede had de familie De Geer het huis aan de Rotterdamse Schiekade verlaten.

Villa Mariënhof

De keuze van de nieuwe woonplaats zegt iets over hoe drukkend de familie De Geer de Rotterdamse hectiek en conflicten ervoer. De keuze viel niet op Utrecht, de stad waar de familie sinds de terugkeer uit Zweden had gewoond. Lodewijk kocht in 1886 Villa Mariënhof in het rustige villadorp Velp, dat op een paar kilometer van Arnhem lag. Velp grenst bijna aan het dorpje De Steeg aan de rand van de Veluwezoom, een plek die de familie vaak in de zomer had bezocht. In de zomers van '83 en '84 vierde zoon Dirk zijn vakantie van zes weken geheel in De Steeg. Net als van Schiekade 64 in Rotterdam is van Villa Mariënhof inmiddels niets meer over, maar het moet een riant, ruim huis zijn geweest met kamers voor de kinderen en aparte zitkamers voor meneer en mevrouw.[59]

1888 was een ingrijpend jaar voor de familie De Geer. Op 18 maart ontdekten artsen bij Dirks oudste broer Gus tuberculose. Hij stierf op 27 april op bijna 22-jarige leeftijd.[60] Hij studeerde op dat moment rechten aan de Utrechtse Universiteit. Op de begrafenis bij het familiegraf in Jutphaas volgden naar de woorden van Dirk 'zes weken van zware rouw'.[61]

Dat Lodewijk vrijgevig was bleek uit de papieren van de erfenis na zijn dood.[62] De notaris diepte uit de nalatenschap stapels schuldbekentenissen van mensen op, ten bedrage van soms een paar honderd en soms een paar duizend gulden, die vaak al overleden waren, maar nooit hun schuld hadden afgelost. Het was wellicht zijn reactie op de armoede, maar misschien was het ook de slordigheid van een man die weinig om geld gaf, en die ook wel vermoedde dat hij dit geld nooit terug zou zien.

Na een kort ziekbed van acht dagen overleed Lodewijk op 5 maart 1909. Enkele dagen later werd hij bijgezet in het familiegraf in Jutphaas. Bij het overlijden van De Geer in 1909 verscheen in het weekblad de *Vriend des Huizes* een necrologie waarin hij een 'eenvoudigen, gemakkelijken, in-vromen dominee' werd genoemd.[63] Hoewel De Geer vanaf het moment van de Doleantie in 1886 weinig van Abraham Kuyper moest hebben, durfde de schrijver van het stuk in de *Vriend des Huizes* heel voorzichtig te opperen dat hij in praktische zin een 'predikant der kleine luiden was'. "Maar dat die kleine luiden in ieder geval 't heel goed konden vinden met den man, die van adel was en groot en rijk, en die toch niet voornaam of groot of rijk deed, is een feit."[64]

In Groningen noch in Rotterdam werd hij lid van een sociëteit. Lodewijk zat liever thuis. Hij en zijn vrouw organiseerden soirees, met muziek en de gasten waren voornamelijk andere predikanten en andere niet-adellijke figuren. De Geer brak daarmee met gewoonten in adellijke families. Het op peil houden van het vermogen in die kringen was in hoge mate afhankelijk van investeringen in het zogeheten 'sociaal beheer'.[65] Dit was op zijn beurt weer van belang voor het op peil houden van het politiek vermogen.

De necrologieën die verschenen na het overlijden van Lodewijk in 1909 herdachten het heengaan van een hartelijke man die een sober en vroom leven leidde. In dit soort rubrieken geldt meestal het adagium: over de doden niets dan goeds. Maar in het stuk in *De Schatkamer* stond bij hoge uitzondering onverbloemde kritiek. Zo verwaarloosde De Geer zijn plicht om ook in het uiterlijke als een 'edelman' te zijn. "Dan wees hij wel eens te veel de slordige kant uit."[66]

Oom Barthold

Na 1870 heeft Lodewijk de Geer zich nooit meer publiekelijk uitgelaten over de toestanden aan de onderkant van de samenleving. Dat is niet echt logisch omdat in de situatie van arbeiders daarna eerder sprake was van een verslechtering dan van een verbetering vanwege de toegenomen industrialisatie en de toestroom van arbeiders naar de overvolle steden. Het is niet ondenkbaar dat De Geer over zijn publicatie uit zijn directe aristocratische omgeving zodanige kritiek heeft gekregen dat hij besloot om het onderwerp maar verder te laten rusten.
Barthold Jacob Lintelo baron de Geer van Jutphaas heeft daar zijn 15 jaar jongere broer op gewezen. Deze De Geer – achtereenvolgens rechter in Maarssen, hoogleraar Romeins recht en rector magnificus in Utrecht – stond politiek in hoog aanzien. Hij hoorde tot de voormannen van de antirevolutionaire beweging. Hij was een van de mensen uit de hogere standen die met vrees de opkomst bekeek van het werkliedenverbond Patrimonium binnen de Antirevolutionaire Partij, hoe gematigd die organisatie ook was. Tweede-Kamerlid A. Schimmelpenninck van der Oye vond dat voorzitter Klaas Kater 'rangen, standen en roepingen' miskende.[67] Dat Kuyper dweepte met de 'kleine luyden' was voor velen ergerlijk, maar nog te tolereren. Hij moest dat echter niet overdrijven door zijn voornemen om deze bevolkingsgroep een stem en zelfs invloed te geven. In dit koor van critici op Kuyper bevond zich de oudste broer van Lodewijk. Hoewel Kuyper zijn adellijke vriend, een van de weinigen die hij uit die kring had, vroeg om aan het Christelijk Sociaal Congres mee te werken, weigerde hij dit pertinent.[68] Op dit punt kreeg Barthold de Geer de volle steun van zijn vrouw, die vele brieven schreef aan De Savornin Lohman waarin zij haar gal spuwde over de groeiende invloed van lagere rangen en standen in de partij en de kerk.[69]

De Geer van Juphaas stond aan de wieg van de Aprilbeweging in 1853. Als jong Utrechts kerkenraadslid schreef hij het conceptadres tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland.[70] Dit adres veroorzaakte een golf van antipapisme en leidde tot de val van het eerste kabinet van Thorbecke. Vanaf dat moment vormde De Geer van Jutphaas een van de spillen in de antirevolutionaire beweging. Hij maakte kennis met Groen van Prinsterer en raakte betrokken bij de Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (CNSO). Vervolgens had hij een aandeel in de oprichting van de Confessionele Vereniging in 1864. Later kwam hij in het hoofdbestuur van het Anti-Schoolwet Verbond (ASWV), de vereniging die in organisatorisch opzicht de voorloper was van de Antirevolutionaire Partij.[71] Bijna tien jaar lang zat De Geer van Jutphaas in de Tweede Kamer en was hij ook enige tijd fractievoorzitter, al noemde men dat toen nog niet zo. Journalist Frans Netscher maakte voor zijn boekje *In en om de Tweede Kamer* van De Geer een schets. "Zijn voordracht heeft iets wonderlijks, iets clownachtigs, en somtijds kijkt men verbaasd in de rondte om te ontdekken van waar dat stemmetje komt, als ware er een buikspreker aan het woord."[72]

Barthold spande zich op politiek gebied veel meer in dan de twee jongere broers Egbert en Lodewijk. In de literatuur over adel wordt vaak verwezen naar het gebruik bij adellijke families dat de oudste zoon een afzonderlijke positie innam. Zij werden gezien als 'chefs de famille'. Op deze personen rustte niet alleen de leiding van de familie, ook

leek het erop dat zij nog meer de plicht droegen zich in te zetten voor de publieke zaak. Zij fungeerden als de beheerders van de schriftelijke neerslag der collectieve herinnering.[73] Aan dat beeld voldeed Barthold de Geer geheel.

Hij kreeg het verzoek om het petitionnement tegen de schoolwet-Kappeyne in 1878 bij de koning aan te bieden. Tot verbazing van alle betrokkenen weigerde hij dit. Hij achtte zich als 'eenvoudig professor' niet waardig genoeg om het smeekschrift aan te bieden. Bovendien vond de baron dat hij te weinig bekend was met de hofetiquette. De keuze viel uiteindelijk op de bejaarde Elout van Soeterwoude om de gang naar de koning te maken. Stond de familie De Geer nu werkelijk zo laag in de adellijke hiërarchie dat Barthold de Geer die handtekeningen niet durfde aan te bieden? Dat is onwaarschijnlijk. Dat had eerder te maken met een bepaalde schuchterheid van de familie De Geer. Zij stond niet dicht bij het hof en hield liever enige afstand van die onvoorspelbare Majesteit. Die schuchterheid van Barthold was eveneens zichtbaar bij zijn broer Lodewijk, de vader van Dirk.